

БЕЛАРУСКІЯ КОРЭСПОНДЭНЦЫЙНЫЯ КУРСЫ
Ў ПРАЗЕ

ЯК ПРАВІЛЬНА
ГАВАРЫЦЬ І ПІСАЦЬ
ПАБЕЛАРУСКУ

ПРАГА 1941г.

ВЫДАВЕЦТВА : Dr. JAN ERMAČENKO, BĚLORUSKÉ VYDAVATELSTVÍ
PRAHA I, U PRAŠNÉ BRÁNY 1

БЕЛАРУСКІЯ КОРЭСПОНДЭНЦЫЙНЫЯ КУРСЫ
Ў ПРАЗЕ

ЯК ПРАВІЛЬНА
ГАВАРЫЦЬ І ПІСАЦЬ
ПАБЕЛАРУСКУ

ПРАГА 1941г.

ВЫДАВЕЦТВА : Dr. JAN ERMAČENKO, BĚLORUSKÉ VYDAVATELSTVÍ
PRAHA I, U PRAŠNÉ BRÁNY 1

ЯК ПРАВІЛЬНА ГАВАРЫЦЬ І ПІСАЦЬ ПАБЕЛАРУСКУ

Пастановы Зборкаў Чысьціні Беларускае Мовы

Шшыток I.

Прага

1941 год

ВЫДАНЬНЕ 2-ое НЯЗЬМЕНЕНАЕ.

Перадмова да 1-го выданьня.

да Беларускае Інтэлігенцыі.

Усе культурныя народы рупяцца аб чысьціні роднае мовы і працуюць дзеля гэтага ў вадумсловых установах ды выдаючы часапісы, пасьвячоныя чысьціні свае мовы.

Беларусам балей чымся якому іншаму народу трэба праца над чысьцінёй роднае мовы. Належым да народаў, што палітычна й культурна ўпалі і цяпер адраджаюцца. У часе ўпадку беларускага народу на мову нашу йшоў і цяперака йдзе ўплыў моваў суседніх, галоўна моваў тых народаў, што над намі запанавалі. Менаваны ўплыў ёсьць вельмі балючай зьяваю ў жыццё беларускага народу.

Дык ці не вялікай патрэбаю сталася праца над роднай моваю, галоўна дзеля яе чысьціні? Трэба не дапусьціць да дальшага засьмячэньня беларускае мовы чужымі ўплывамі і ачысьціць ад засьмячэньня дагэтулешняга. Пачаткі зборнае працы ўжо зроблены. У 1935 годзе паўсталі сыстэматычныя зборкі дзеля чысьціні беларускае мовы. Учасьнікамі зборкаў ёсьць беларускія языкеведнікі, філёлёгі, пісьменьнікі, поэты, рэдактары, публіцысты, — наагул усе тыя, што пішуць і друкуюць пабеларуску і тым самым уплываюць на беларускі літаратурны язык. На зборках разглядаюцца розныя пытаньні зь беларускае граматыкі й слоўніка і прыймаюцца пастановы, зь іх аднагалосныя ўсіх забавязуюць, а прынятыя бальшынёю $\frac{3}{4}$ галасоў лічацца пажаданымі Пропозыцыі, што не дасталі $\frac{3}{4}$ галасоў, адкідаюцца. Вышмэнаваны склад Зборкаў Чысьціні Беларускае Мовы важны з навуковага гледзішча і дае магчымасьць шырокага выкарыстаньня практычнага прынятых пастаноў.

Зварочуемся да ўсяе Беларускае Інтэлігенцыі з гарачым заклікам падзьдзержыць нашу працу. Заклікаем пашыраць пастановы Зборкаў Чысьціні Беларускае Мовы і тарнаваць іх у сваёй гутарцы і на пісьме.

З Ь М Е С Т.

Бач.	Бач.
Да Беларускае Інтэлігенцыі . . . 1	Чужыя/назоўныя імёны на
Праграма працы над чысьці-	— <i>істы</i> (арганісты, соцыя-
нёй беларускае мовы . . . 3	лісты) 8
I. ФОНЭТЫКА 3	Жончыныя, дзявоцкія й дзя-
Націск у дзеясловаў, скла-	цюцкія (хлапецкія) хвор-
дзеных із прыстаўкі <i>i-іду,</i>	мы прозьвішчаў 9
<i>іму</i> (пайду, пойдзеш) . . . 3	Золак — золку 10
Націск у словах чужых на	Канчаток - у ў родн. скл.
-энт (хундамэнт) 3	адз. л. 10
е ў назовах месяцаў на-ень	Месны скл. адз. л. імёнаў
Цьвет-цвіту, цвісьці . . . 4	мускіх асабовых 10
Адрыс, арышт 4	Хвормы 1-ае й 2-ае ас. адз.
Яечня, траецкі, узаемны . 4	л. заадаага ладу 10
ы ў дзеясловаў як падыйду	III. СЛОЎНІК 11
і пад. 4	Азначыць, азначэньне й інш. 11
й у прыйду, прыйшой і пад 4	Але, так 11
Здваеньне сугукаў (жыцьцё,	«Гаспадарства», а не «дзяр-
льлю) 4	жава» і пад. 11
Зычыць і пад. 5	Граць, граньне 11
Розьніца розны 5	Гуляць і пад. 11
Мяккі 5	Музыка 11
Цяпліня 5	Нутраны,—ога 11
Змякчэньне з ў прыймёнах	Падаўкі—ога 11
(зь, безь і пад.) 5	Падчыркнуць і пад. 12
Ацвярдзеньне <i>ль</i> перад <i>ц</i>	Пайменна, дыкжэ 12
(салца, палцы) 5	Прыяць (а ня «спрыяць»),
Выпадзеньне <i>т ў існаваць</i> . 5	спагадаць, спачуваць, жа-
Зрада, зраднік, зрадзіць . 5	даць, зычыць 12
Прыйма ў-ўва (у-ува) . . 5	Стан, становішча, пала-
Ужываньне гуку <i>s</i> (= лац. <i>g</i>) 6	жэньне 12
Група <i>нт+с</i> дае <i>нц</i> (студэн-	Спадкаемца 12
цкі) 6	Сумлеў (а ня «сумніў») і
Прыстаўное <i>в</i> (вока, вуха,	пад. 12
у вагні) 6	Хваравіты (а не «хвараблі-
Калі бывае <i>з</i> , а калі <i>із</i> . . . 6	вы») 13
Пераход <i>і ў й</i> 7	Язык і мова 13
Калі бывае <i>у</i> , а калі <i>ў</i> . . . 7	Ветлыя звароты 13
II. МОРФОЛЁГІЯ 8	IV. АБЭЦЭДА 13
Часапіс, запіс і пад. (. . . . 8	Літара <i>s</i> , <i>t</i> , 13
Поэта—поэты 8	Літара <i>v</i> (а ня <i>w</i>) 13

ПРАГРАМА ПРАЦЫ НАД ЧЫСЬЦІНЁЙ БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ.

Праграма павінна адказаваць заданню і нашым магчымась-

цям. Заданьнем ёсьць: а) ачысьціць мову ад чужых слоў і чужых граматычных асаблівасьцяў, б) не дапусьціць новага засьмячэньня і с) умотываваць, умацаваць і пашырыць яе беларускі склад.

Вышмэнаванае заданьне будзе ўжыцьцяўляцца пры помачы гэткае працы:

1. Сыстэматычнага разгляду мовы беларускае прэсы і выдаваных кніжкаў, прычым мае зварочвацца ўвага ня толькі на заганы мовы розных выданьняў, але й на яе добрыя стараны, каб першыя аддаліць, а другія пашырыць.

2. Адумысловага разгляду: а) асобных словаў, б) памагчы-масьці найчасьцей ужываных спэцыяльных тэрмінаў, с) фонэтычных зьяваў, морфолёгічных і сынтаксычных хвормаў, каторыя або трэба аддаліць, калі яны чужыя, або пашырыць, калі яны свае собскія, беларускія, зварочуючы найчасьцей увагу на такія словы й хвормы, якія сустракаюцца ў нашай мове кніжнай.

3. Азнаямленьня з гутаркамі беларускае народнае мовы пры помачы этнографічных запісаў і беспасярэдніх гутаркаў паміж учасьнікамі.

4. Азнаямленьня з старым беларускім языком літаратурным.

5. Азнаямленьня з моваю некаторых памяткаў беларускага языка.

6. Як адзін із важных рэзультатаў працы, павінна быць прыготова да выданьня слоўніка прынятых словаў і зборнічка прынятых пастаноўаў аб словах і хвормах.

I. Ф О Н Э Т Ы К А.

НАЦІСК У ДЗЕЯСЛОВАЎ, СКЛАДЗЕННЫХ ІЗ ПРЫСТАЎКІ *i-іду*, *іму* ў будучым простым часе ў 2 — 3 ас. адз. ліку і ў 1 — 3 ас. мн. ліку пераходзіць на адзін склад да пачатку слова: абыйду, дайду, зайду, знайду, пайду, перайду, прыйму, займу, найму і г. д. — з націскам на канцы, але — АБЫЙДЗЕШ, ДОЙДЗЕШ, ЗОЙДЗЕШ, ЗНОЙДЗЕШ, ПОЙДЗЕШ, ПЯРЭЙДЗЕШ, ПРЫЙМЕШ, ЗОЙМЕШ, НОЙМЕШ, ДОЙДЗЕ, ПОЙДЗЕМ, НОЙМЕЦЕ, ЗОЙМУЦЬ І ІНШ.

НАЦІСК У ЧУЖЫХ СЛОВАХ НА — ЭНТ у беларускай мове заўсёды бывае на канцы. Прыклады: ХУНДАМЭНТ, ДАКУМЭНТ, АРГУМЭНТ, МАМЭНТ, ПАРЛЯМЭНТ, ДЭПАРТАМЭНТ.

У НАЗОВАХ МЕСЯЦАЎ НА — *ень*, як *студзень* і пад., е выпадае ў залежных склонах адзіночнага ліку і ў цэлым множным ліку тады, калі перад е ёсьць адзін сугук: студзень—студня, ліпню, у жніўні, вераснем, сьнежня, сьнежню, сьнежні і г. д. Але калі перад — е ёсьць два сугукі (*чырвень*), дык самага перад —*нь* у залежных склонах адз. л. і ў ліку множным астаецца.

ЁСЬЦЬ СЛОВА «цвѣт», але ЦВІТУ—ЦВІСЬЦІ (з і па в), а ня *цвяту—цвясьці*. Мясоцвая хворма ад *цвѣсьці—цвѣю, цвѣіеш* і г. д. — найчасцей ужываецца да азначэння плеснення (хлеб *цвѣіе*). Ня ўсе расліны ЦВІТУЦЬ і ЦВІТУЧЫ маюць цвѣт, часць раслінаў (прыкл.: жыта, пшаніца, мятліца) красуе (мясоцвая хворма *расуе*) і красуючы (мясц, хворма *расуючы*), мае красу (мясц. *расу*) Расліны, што цвѣтуць, або завуцца краскамі, як рожжа, латаці, пералескі і інш., або ў часе ЦВІЦЕННЯ маюць на сабе краскі, як яблына, ігруша, ліпа, клён, бэз і інш. Мясцамі краску завуць кветкаю. Як маем «цвѣт», але «цвѣту — цвѣсьці», таксама маем сьвет, але сьвітаю — сьвітаць (з і па в).

ПАВОДЛЕ ТАКІХ сваіх слоў, як *дрыжэць, крышыць, трываць*, паўстала *ры* ў АДРЫС, АДРЫСАВАЦЬ, АРЫШТ, РЫШТАВАЦЬ, АРЫШТАВАЦЬ, РЫШАНТ — заўсёды з—*ры*.

ПАБЕЛАРУСКУ ЁСЬЦЬ ЯЕЧНЯ, ЯЕЧКА, ТРАЕЦКІ, УЗАЕМНЫ і пад., а ня «яічніца, яічка, троіцкі, узаімны».

КАЛІ ДА ДЗЕЯСЛОВАЎ іду—*ісьці, іму, імаю—імаць* дадаецца прыстаўка із сугукам на канцы, дык па сугуку прыстаўкі будзе *ы* (а ня *о* або *а*): абыйду, абыйдзеш, абыйму, абыймеш, і г. д. абыймаць, абыймаю, адыйду, адыйдзеш, адыйдзе, зыйду, зыйдзеш, падыйду, падыйдзем, разыйдземся, узыйдуць, здыймем, здыймуць, падыйму, падыйдзеш, падыймаць, — маю і г. д. Таксама перад *ішоў* іму, здыйму, падыйму, прыму, абыйдзеш, абыйдзе і г. д.

ДЗЕЯСЛОВЫ, СКЛАДЗЕННЫЯ З ПРЫСТАЎКІ Й ДЗЕЯСЛОВА іду або іму, маюць ува ўсіх асобах адз. й мн. ліку будучага простага часу й па прыстаўцы: абыйду, адыйду, выйду, зыйду, надыйду, падыйду, прыйду, разыйдуся, увыйду, узыйду, абыйму, адыйму, выйму, здыйму, падыйму, прыму, абыйдзеш, абыйдзе і г. д.

Дзеясловы, складзеныя з прыстаўкі і *ішоў, ішла, ішло* маюць у мінулым часе па прыстаўцы й: ДАЙШОЎ, ЗАЙШОЎ, ЗНАЙШОЎ, ПАЙШОЎ, перайшоў, прайшоў, абыйшоў, адыйшоў, выйшаў, зыйшоў, надыйшоў, падыйшоў, прышоў, разыйшоўся, увыйшоў, узыйшоў, узыйшла і г. д.

У неазначаным ладзе дзеясловы, складзеныя з прыстаўкі і *ісьці* маюць й па прыстаўцы: абыйсьці, адыйсьці, выйсьці, зыйсьці, надыйсьці, увыйсьці і інш.

ЗДВАЕНЬНЕ СУГУКАЎ. У імёнах зборных (*гальлё, нажжо* і інш.), дзеяслоўных (*жыцьцё, чытаньне*), нярэдка ў іншых хвормах

назоўных імёнаў (*судзьдзя*), у неазначаным ладзе (*судзіцца*), у трэцяй асобе цяперашняга часу абодвух лікаў (*ён судзіцца, яны судзяцца*) маем у беларускім мове здваенне сугукаў (зыхных). Ня бывае здваення *р* (зьяр'ё, надвор'е) і вусьняных сугукаў (*дуб'ё, куп'ё сям'я, снапоўе, праваслаўе*). Кажны зь іншых сугукаў ня мае здваення тады, калі перад ім ёсьць накішы сугук, напр.: смяцьцё, але *лісьцё, хусьце*; судзьдэ, але *жардэ, порце*; кажацца, дацца, паддацца, але ён *дасца, удасца, паддасца*.

МАЕМ ЗЫЧЫЦЬ, ПАЗЫЧЫЦЬ, ПАЗЫКА, УЗЫЧЫЦЬ, ЗЫЧЛІВЫ, ЗЫЧЛІВАСЬЦЬ (заўсёды з а ня ж), а ня *жычыць і г. д.**

ПАБЕЛАРУСКУ МАЕМ РОЗНЫ, РОЗЬНІЦА, АДРОЗЬНІЦЬ (із з а ня ж), а ня «рожны, рожніца» і г. д.

БЕЛАРУСКАЯ ХВОРМА ЁСЬЦЬ МЯККІ (з двума *к к*), МЯКЕНЬКІ, МЯКЧЫНЯ, а не «МЯГКІ» і г. д. — з *г*, як у мове расейскай.

ЗЬМЯКЧЭНЬНЕ З У ПРЫЙМЁНАХ. з на канцы прымені перад мяккім сугукам наступнаго слова і перад *і* наступнаго слова зьмякчаецца. Трэба вымаўляць і пісаць: зь Вільні, прыехаў дзед ізь лесу, безь мяне, перазь яму пераскочыў і інш.

ЦЯПЛІНЯ. Назоўныя імёны абстрактныя на *-ня* маюць у прадапошнім складзе — *і-* (*блізіня, цьвярдзіня, вузіня*) і адно па сугуках ацьвярдзелых (*р* і шыпячых) мусіла паустаць *ы* (*шырыня, даўжыня*). Дзеля таго ёсьць *цяпліня* (зь-лі-), а не *цяплыня*.

АЦЬВЯРДЗЕНЬНЕ *ль*. У беларускім мове *ль* перад *ц* у імёнаў зьмяншальных ніякага роду ацьвярдзела, маем: КОЛЦА, РЫЛЦА, МЫЛЦА, ПАМЯЛЦО, салца, жыгалца, вяселца, МАСЕЛЦА і г. д. Магчыма такжа ўжываць *л* цьвярдое перад *ц* у імёнаў мускіх: палца, палцу, стралца, стралцы, відэлцы, валцы, малцы і г. д.**)

СЛОВЫ «ІСНАВАЦЬ, ІСНАВАНЬНЕ» пішуцца фонэтычна, знач. так, як вымаўляюцца (бяз *т*).

ПАБЕЛАРУСКУ ЁСЬЦЬ ЗРАДА, ЗРАДНІК, ЗРАДЗІЦЬ (бяз *д* па *з*), а ня «зрада, зраднік» і г. д.

ПРЫЙМЯ ў — ўва (у — ува). Маем дзьве хвормы таго самога прымені —ў (па сугуку папярэдняга слова у) і ўва (па сугуку папярэдняга слова ува). Абедзьве гэтыя хвормы можна ужываць. Прыкладам: У ўсіх і ўва ўсіх, у сьне і ува сьне, у зборні і пад. Хвормы ўва ня можна мяшаць із прыстаўным *в*, што зьяўляецца на

*) Аб з у зычыць і іншых глянх арт. Я. Станкевіча «Распадабеньне шыпячых у беларускай мове» («Родная мова» № 1—2. Вільня 1930 г., бач. 27).

**) Аб ацьвярдзеньню *ль* у беларускай мове у гэтых і іншых прыпадках глянх арт. Я. Станкевіча «Дыспаліталізацыя *ль* у беларускай мове» («Працы клясы філэлёгіі» I, Менск 1928 г., абч. 242).

пачатку слова перад а па прымені у, ў (атава—коні ў ватаве). Прыстаўное в бывае па прымені у, ў толькі перад а (даўнейшым і паўсталым ізь ненацісьненага о) на пачатку слова, а прыйма ўва (ува) можна быць замест ў (у) толькі перад сугукам наступнага слова або перад ў, й (ува сьне, ува ўсіх).

Ніколі ня можна ўжываць хвормы ва (ва ўсіх і пад). Чыста белар. хвормы гэткія: УПХНУ—УПХНУЦЬ, УЖАНУ—УГНАЦЬ (у што, прыкл. у гарод, у шкоду), УТКНУ—УТКНУЦЬ, УТКУ—УТКАЦЬ, УБ'Ю—УБІЦЬ (прыкл. гвозд у сьцяну), угну — угнуць, упхёны, угнаны, уткнёны, а не ўвапхну—увапхнуць, увагну, уватку, уваб'ю, увагнаны, уваткнёны і г. д.

Агульна беларускімі хвормамі ёсьць УХОД, УХОДЗІНЫ, УХОДЗІЦЬ, каторыя й маюць ужывацца ў языцэ літаратурным, а ня «ўваход, уваходзіны, уваходзіць».

УЖЫВАНЬНЕ ГУКУ s (=лац. g). Гук s астаецца ў беларускім языцэ толькі ў словах чужых, малапашыраных, прыкл. SEOSPАФІЯ, SEOMЭТРЫЯ, а ў усіх іншых, значыцца агульна пашыраных, замест s маем г (=лац. h) — ГАНАК, ГУЗІК, РЫГА і да г. п.

Пішучы ў мовах чужых, дапушчаючых ужываньне літары h, трэба ў беларускіх прозьвішчах і наагул у собскіх назовах беларускіх пісаць h (а ня g). Прыкл. палацінску трэба пісаць Bohat-kievič.

ГРУПА нт+с дае нц. Калі назоўнае імя мае на канцы нт (прыкл. студэнт), дык утваронае ад яго назоўнае імя зборнае будзе меці хворму на—нцтва (а ня—нства)—СТУДЭНЦТВА, а прымета будзе меці хворму на—нцкі а ня—нскі)—СТУДЭНЦКІ, ЭМІГРАНЦКІ, ПРЕЗЫДЭНЦКІ, ПРОТЭСТАНЦКІ г. д.

ПРЫСТАЎНОЕ в. *) Перад пачынаючым склад націсьненым о заўсёды бывае прыстаўное в (ВОГЛЯДКА, ВОБУЙ, ВОШЧУПКАМ, ВОЙСТРЫ, ВОЗЕРА, ВОСЕНЬ, ВОСЕНСКІ, ВОБАД, ВОЛАВА, ВОЦАТ, ЛЯВОН, восвы, вокны, войча і інш.). Перад о ненацісьненым або—накш кажучы—перад гукам а, які паўстаў ізь ненацісьненага о, прыстаўнага в блізу што ніколі ня бывае (аглядацца, абувацца, ашчупаваць, астрабрамскі, астрог, азярцо, асянчук, абады, алавяны, альховы, альшэўнік, АСВА, АКНО, АЦЕЦ і інш.). Перад гукам а, што паўстаў ізь ненацісьненага о, прыстаўное в можа быць толькі ў вынятковых прыпадках, зьяўляючыся па аналегіі да тых хвормаў, дзе в бывае перад о націсьненым; гэтак, напр. магчыма ВАЙСТРЫЦЬ пад уплывам хвормы З ас.: ён войстрыць.

3. Перад пачынаючым склад націсьненым у заўсёды ёсьць прыстаўное в (ВУШЫ, НАВУКА, ВУЛІЦА). Перад пачынаючым склад

*) Шырэй аб прыступаўным в гл. у варт. Я. Станкевіча «Прыстаўное в у беларускай мове» (Родная мова, № 3-4, Вільня 1930, бач. 66).

ненацісьненым у бывае прыстаўное в тады, калі у паўстала з праславянскага юса (вусаты, вуда, вузёл, вузлаваты, вужака, вузіня, вугор і інш.); у гэтых прыпадках беларускае ву адпавядае польскаму wą, wę (wąsaty, węzeł, wąski і інш.). Перад ненацісьненым у, непаўсталым ізь юса, у вадных прыпадках бывае в (ВУЧЫЦЕЛЬ, ВУШАК і інш.), а ў другіх ня бывае (УМЕЦЬ УЧЫНІЦЬ, УЖО); дзе ў такіх прыпадках ёсьць у, ў, а дзе ву — пазнаём ізь практыкі. Калі перад ненацісьненым у ня бывае в, дык у астэецца толькі па сугуку (ён умее), але па самагуку (галосным) пераходзіць у ў нескладовае (ЯНА ўМЕЕ).

4. Па прымені у, ў і па прыстаўцы у, ў бывае перад а (даўнейшым і паўсталым ізь ненацісьненага о) прыступаўное в (АГОНЬ, АВЁС, АЛЕ — палена ў вагни ў ваўсе—, адзін чалавек — БЫЛІ ў ВАДНАГО ЧАЛАВЕКА, асоба—увабленьне і г. д.). Па прымені у, ў прыстаўное в хоць і вымаўляецца ў собскіх імёнах, яно ня пішацца (у Адама, у Амэрыцы).

КАЛІ БЫВАЕ з, А КАЛІ із. Па сугуку папярэдняга слова да прымені з дадаецца і: Ішоў Тодар із Тадорай, знайшлі лапаць із аборай.

Таксама перад с, з, сь, зь, ш, ж наступнага слова да прымені з дадаецца і: Ішлі браты ізь сястрой, Паехалі із Жыдам.

У верхах дзеля разьмеру можна дадаваць і да прымені з і па самагуку папярэдняга слова, хоць-бы наступное не пачыналася із с, з, сь, зь, ш, ж. Прыклад:

Як ніхто ізь людзей не патрапіць стрымаць
Шуму ветру маланкі ці буры, —
Так ніхто і другіх навяртаць і зьмяняць
Сіл ня мае напроціў натуры.

В. Г.

ПЕРАХОД і ў й. 1. Калі злуч і стаіць па самагуку папярэдняга слова і адначасна лучыць два адонлькавыя склады казаньня (два словы, адказаваныя на тое самае пытаньне), дык пераходзіць у й (нескладовае). Прыклады: Стаялі сталы й лавы, Вучанікі чыталі й пісалі, Ён піша борзда й хораша, Яблыкі былі вялікія й сакаўныя.

2. Калі ненацісьненае і стаіць на пачатку слова, а папярэдняе слова канчаецца на самагук, дык гэткае і пераходзіць у й. Прыклад: Яны йдуць дамоў. Калі аднак перад словам, што пачынаецца з і ёсьць знак прыпынку, дык тады пачатнае і не пераходзіць у й. Прыклад: Калі трэба, казала, ідзеце дамоў.

У верхах дзеля разьмеру можа і не пераходзіць у й. Прыклад:

Душы і сэрцайка такога,
І тэй бязьмернай дабраты
Шукаці хіба толькі ў Бога —
Ў другіх людзей ня знойдзеш ты.

Я. Купала.

КАЛІ БЫВАЕ у. А КАЛІ ў. Па сугуку а так-жа па ў, й папярэдняга слова заўсёды бывае прыйма у (а ня ў). Прыклад: БЫЎ У БАЦЬКІ АДЗІН СЫН. Таксама па сугуку і па ў, й папярэдняга слова на пачатку наступнага слова можа быць толькі у (а ня ў): КАЗЁЛ УЛЕЗ У ГАРОД.

Па самагуку папярэдняга слова заўсёды бывае прыйма ў (а ня у) і ў (а ня у) на пачатку слова. Прыклад: БЫЛІ Ў БАЦЬКІ ТРЫ СЫНЫ ДЫ ЎСЕ-Ж ЯНЫ ВАСІЛІ. У вершах дзеля разьмеру па самагуку папярэдняга слова можа БЫЦЬ У, А НЯ Ў.

Калі аднак просьле папярэдняга слова стаіць знак прыпынку, дык пішам у (а ня ў). Прыклад: *Розныя былі гулі: у яшчура, у ката й мышку.* У вершах і просьле знаку прыпынку дзеля рытмікі можа быць ў (гл. вышэй прыведзены верш Я. Купалы).

II. МОРФОЛЁГІЯ.

ЧАСАПІС, ЗАПІС І ПАД. Гэткія словы, як часапіс, запіс, кнігапіс, жыццёпіс у беларускім языцэ мускога роду і маюць на канцы с цьвярдое.

ПОЭТА. У беларускім языцэ ня мала ёсьць словаў мускога роду на а (судзьдзя, сабака і інш.), а яшчэ балей словаў на —а агульнага роду (гуляка, забудзька, умека, калека і шмат іншых). Дзеля таго пазычанае з лацінскае мовы роета мае й аставацца з а на канцы — *поэта*, а ня можна яго пад уплывам расейскім мяняць на *поэт*. Поэта скланяецца гэтак: адз. лік: наз. poeta, род. поэты, дав. поэце або поэту, він. поэту, тв. поэтаю або поэтам, м. аб поэту.

ЧУЖЫЯ НАЗОЎНЫЯ ІМЁНЫ НА — істы. У сівую старыну ў беларускім языцэ прыкметы мелі хворму іменную («кароткую») — *плячыст, прысадзіст, завіваст* і пад. і хворму складзеную («поўную») — *ПЛЯЧЫСТЫ, ПРЫСАДЗІСТЫ, ЗАВІВАСТЫ* і пад. З часам гэная хворма — «кароткая» — шчэзла ў гэтай катэгорыі прыметаў, асталася толькі хворма «поўная» — *плячысты* і пад. Далей, пад уплывам гэтых беларускіх прыметаў на — істы пазычаныя з чужых моваў назоўныя імёны на — іст прынялі на канцы *ы*: АРГАНІСТЫ, ЦЫМБАЛІСТЫ, СОЦЫЯЛІСТЫ, КАПІТАЛІСТЫ. Скланяюцца яны як прыкметы:

Наз. соцыялісты, соцыялістая,
Род. соцыялістага, соцыялістае,
Дав. соцыялістаму, соцыялістай,
Він. соцыялістага, соцыялістую,
Тв. соцыялістым, соцыялістай,
М. соцыялістым, соцыялістай,
Мн. лік.: соцыялістыя, соцыялістых і г. д.

ЖОНЧЫНЫЯ (МАТЧЫНЫЯ), ДЗЯВОЦКІЯ (ДАЧЧЫНЫЯ) Й ДЗЯЦЮЦКІЯ (ХЛАПЕЦКІЯ, НААГУЛ СЫНЬНІЯ) ХВОРМЫ ПРОЗЬВІШЧАЎ у беларускім языку прадстаўляюцца так, што ёсьць чатыры хвормы таго самага прозьвішча ў залежнасьці ад таго, ці завём па прозьвішчу а) бацьку (мужа), б) матку (жонку), с) дачку (дзеўку, дзяўчыну), d) сына (хлапца, дзяцюка).

Жончына хворма прозьвішча творацца ад муской хвормы суфіксам — іха, іха: Каваль—Каваліха, Каляда—Калядзіха, Якубёнак—Якубёнчына, Пяткевіч—Пяткевічына, Ракіцкі—Ракіччына.

Дзявоцкія хвормы прозьвішчаў творацца гэтак: а) ад хвормаў матчыных суфіксам — ка і зьменай х на ш, так што паўстае суфікс — ішка, —ышка: Кавалішка, Калядзішка, Якубёнчышка, Пяткевічышка, Загоршчышка, Ракіччышка; б) ад хвормаў бацькаўскіх суфіксамі —янка, —анка, —інка і —ынка: Кавалёнка, Калядзёнка, Пяткевічанка, Загоршчанка, Загоршчынка, Ракіччанка, Ракіччынка.

Сыньнія (хлапецкія, дзяцюцкія) хвормы прозьвішчаў творацца ад хвормаў бацькаўскіх суфіксам: а) онак: Кавалёнак, Калядзёнак; б) —ік, —ык: Кавалік, Калядзік, Якубёнчык, Пяткевічык, (або Пяткеўчык), Загоршчык, Ракіччык; с) ук Кавалюк, Калядзюк; d) —ок (—ак): Касяк—Касячок, Радзюк—Радзючок, Шыпок—Шыпочак.

Ад прозьвішчаў із суфіксамі: —оў, —аў (Іваноў, Янкаў), —еў (Растаргуеў), —ін—, —ын (Гнаулін, Сініцын) творацца жончыныя, дзявоцкія й дзяцюцкія іх хвормы так, як-бы менаваных суфіксаў у прозьвішчах ня было: Іваніха, Янчына, Растаргуіха, Гануліха, Сінічына; Іванішка, Янчышка, Растаргуішка, Ганулішка, Сінічышка, Іванянка, Янчанка, Растаргуянка; Іванёнак, Растаргуёнак, Растаргуік, Ганулік, Іванюк, Янчук, Сінічук.

Усе хвормы жончыныя, дзявоцкія й дзяцюцкія на —онак могуць мець націск на суфіксе, пры помачы каторага ўтворнаы, толькі тады, калі ў бацькаўскай хворме прозьвішча націск на апошнім складзе (Калядà — Калядзіха, Калядзішка, Калядзянка, Калядзёнак), у праціўным выпадку націск ува ўсіх хвормах астаецца на

тым складзе, дзе ён ёсьць у хворме бацькаўскай (Пяткёвіч — Пяткёвічыха, Пяткёвічышка, Пяткёвічанка, -ынка; Зарорскі — Загоршчыха, Загоршчышка, Загоршчанка, -ынка). Звычайна таксама бывае й у хворме дзяцюцкай на -ук (Зара—Зарук).

Калі аднак прозьвішча мае хворму на *ра* і націск на перадапошнім складзе (Зьмітра, Зубра, Сябра), дык жончына, дзявоцакая й дзяцюцкая яго хворма, маюць націск такі, як-бы ў бацькаўскай хворме быў націск на складзе апошнім (Зьмітрыха, Зубрыха, Сябрыха, Зьмітрышка, Зубрышка, Зьмітронак, Сябронак). Дзяцюцкія хвормы прозьвішчаў із суфіксам *-ік*, *-ык* ніколі ня маюць націску на гэтым суфіксе.

Як ад бацькавае хвормы прозьвішча творацца хвормы жончыны, даччыны й сынныя, так і ад бацькавага імені творацца асабовыя назовы жонкі, дачкі й сына; творацца прытым-жа тымі самымі суфіксамі і маюць наагул там-жа націск, як і тыя-ж хвормы, якія ўтвораны ад бацькаўскага прозьвішча. Прыкладам: Сыцяпан—Сыцяпаніха, Сыцяпанішка, Сыцяпанёнак і г. д.

«ЗОЛАК» У ЗАЛЕЖНЫХ СКЛОНАХ ТРАЦІЦЬ *а*, значыцца скланяецца гэтак: наз. золак, род. золку, дав. золку, він. золак, тв. золкам, мес. золку.

КАНЧАТАК—у У РОДНЫМ СКЛОНЕ АДЗ. ЛІКУ маюць гэтакія імёны мускія: а) матар'яльныя (пяску, попелу, дажджу, сьнегу), б) абстрактныя (смутку, плачу, голасу), с) зборныя (рою, лесу, на-роду). Апрача таго слова «дом» мае ў родным скл. хворму *дому*.

МЕСНЫ СКЛОН АДЗ. ЛІКУ ІМЁНАЎ МУСКІХ АСАБОВЫХ канчаецца на—у: АБ ГАСЬЦЮ, АБ КУПЦУ, АБ СЫНУ, АБ СУСЕДУ, АБ ПАНУ, АБ ПОЭТУ, АБ ХРЫСТУ, АБ БУСЛУ (ПРОЗЬВІШЧА), хоць кажацца «аб бусле», калі слова «бусел» абазначае птушку.

ХВОРМЫ 1-ае й 2-ае АС. МН. Л. ЗАГАДНАГА ЛАДУ. Агульна-беларускай хвормай літаратурнай ёсьць хворма з *е* (э) перад канчаткам — *це* 2-ае ас. мн. л. загаднага ладу: *нясэце, бярэце, сядзэце, крычэце*. Тое-ж *е* (э) ёсьць перад канчаткам 1 ас. мн. л. загаднага ладу (*нясём, бярем, сядзём, крычэм*). Хвормы з *і* (ы) ў 1 і 2 ас. мн. ліку загаднага ладу (*нясіма, бярыма, сядзіма, крычыма; нясіце, бярыце, сядзіце, крычыце*) *мясцовыя* (дыялектычныя).

Ёсьць нямала дзеясловаў, нямających самагуку перад канчаткам 1 і 2 ас. мн. л. загаднага ладу (кіньце, сядзьце, дайце); гэтакія дзеясловы ў 1 ас. мн. л. загад. ладу канчаюцца заўсёды на — *МА*: КІНЬМА, СЯДЗЬМА, ГУЛЯЙМА, ЕЖМА і інш.

III. СЛОЎНІК.

ПОЙМЫ абазначаныя парасейску определять,—ить, у беларускім языку перадаюцца славамі АЗНАЧАЦЬ, — ЬЦЬ; определение—АЗНАЧЭНЬНЕ; определительный—АЗНАЧАЮЧЫ; определительный—АЗНАЧАЛЬНЫ; определенный—АЗНАЧАНЫ.

»АЛЕ« ўжываецца: 1. як пацьверджаньне, прыкладам: *Ці гэта праўда? — Але, праўда*. 2. як працілежны злуч — *Ганулька добра чытае, але яшчэ блага піша*.

Дзея пацьверджаньня слова «так» ніколі ня ўжываецца, а мае толькі значэньне прыслоўя спосабу (на пытаньне як?). Прыкл.: *Трэба рабіць так, як робаць разумныя людзі*.

»ГАСПАДАРСТВА«, А НЕ »ДЗЯРЖАВА« і пад. рас. государство адпаведае беларускае ГАСПАДАРСТВА, а не »дзяржава«; рас. государственный—бел. ГАСПАДАРСТВЕНЫ, а не »дзяржаўны«, рас. государь, государыня адпавядае бел. ГАСПАДАР, ГАСПАДАРЫНЯ; рас. хозяйство, хозяин, хозяйка, адпавядае белар. ГАСПАДАРКА, ГАСПАДАР, ГАСПАДЫНЯ.

ГРАЦЬ, ГРАНЬНЕ можна быць толькі на музычным струмэнце (граць на йскрыцы, цымбалах і г. д.).

»ГУЛЯЦЬ, ПАГУЛЯЦЬ, ЗГУЛЯЦЬ« маюць гэтакія значэньні: 1. Нічога не рабіць быць не занятым. *Хто перабірае ды часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе*; 2. Забаўляцца. *Гуляць у яшчур-а, дзеці гуляюць, згуляць вясельле*; 3. рас. кутить, *Гуляй дзяціна—твая гадзіна* Нас. 125; 4. Гуляць у карты; 5. Як провінцыяльнае, значыць СКАКАЦЬ. ГУЛЯЦЬ ЛЯВОНІХУ, ЮРКУ, КАДРЫЛЮ.

Назоўныя імёны »гульня й гулі« маюць значэньні адпавядаючыя значэньням вышменаваных дзеясловаў.

ПАГУЛЯНКА, -і значыць тое, што 1. рас. развлечение, 2. рас. перемена (между уроками). Прыкл.: *Дзяцей пусьцілі на пагулянку*.

»МУЗЫКА«, -і (націск на *ы*) значыць той, што грае, незалежна ад таго, ці гэта будзе прасты музыка, ці мастак. Множны лік музыкі значыць яшчэ »ігрышча«. Музыка (націск на *у*) значыць »граньне«.

ПАБЕЛАРУСКУ ёсьць НУТРАНЫ, -ога (прыкл. *нутраны замок, міністар нутраных спраў*), а ня ўнутрані.

Рас. податливый адпавядае белар. ПАДАЎКІ, -ОГА.

ПАБЕЛАРУСКУ КАЖАЦА ПАДЧЫРКНУЦЬ (прыкладам слова, месца ў кнізе і да г. п.), падчыркненьне, падчыркваньне, падчыркнены (па ч ёсьць заўсёды—*ыр*, а ня —*ор*), а не »падкрэсьліць, падкрэсьленьне, падкрэсьлены« і падобн.

ПАЙМЕННА, ДЫКЖЭ. Рас. *именно*, адпавядае белар. ПАЙМЕННА. Прыклад: *Быў там шмат хто, пайменна: Зяновічы, Забярэзінскія, Зубовічы. А калі падчыркаваецца, тады рас. именно, адпавядае белар. дыкже: Што робиш? — Дыкжэ, тое раблю, што мне загадалі.*

ПРЫЯЦЬ, СПАГАДАЦЬ, СПАЧУВАЦЬ, ЗЫЧЫЦЬ, ЖАДАЦЬ. Ёсць гэткія беларускія словы: спагад, спагадны, спагаднасьць, спагадаць, спагадлівы, спагадлівасьць, спагаднік, спагадніца.

Аднолькавага із »СПАГАД, СПАГАДНЫ, СПАГАДАЦЬ« значэння ёсць словы »СПАЧУЦЬЦЁ, СПАЧУВАЮЧЫ, СПАЧУВАЦЬ«. Гэтак, прыкл., можна *спагадаць* або *спачуваць* чалавеку ў бядзе, гору і іншым няшчасццю.

Накшае значэнне мае слова »прыяць«. *Прыяць* можна, як у бядзе, так і ў шчасццю—заўсёды. Мае ўжывацца прыяць (бяз с), а ня *спрыяць*.

Узноў накшае значэнне словаў »зычыць, зычэнне, узычыць, зычлівы, зычлівасьць« і »жадаць, жаданне, жаданы«. **МОЖНА ЗЫЧЫЦЬ АБО ЖАДАЦЬ ЧАЛАВЕКУ УДАЧЫ, ШЧАСЬЦЯ.**

СТАН, СТАНОВІШЧА, ПАЛАЖЭНЬНЕ. Стан—ужываць у значэнню status, рас. состояние, прыкладам: *вада ў жыткім і цвярд-дым стане, — стан псеваў блгі, — у нашым мужыцкім стане і г. д.*

СТАНОВІШЧА — мае ў сабе элемент актыўнасці, адпавядае рас. позиция. Людзі займаюць становішча ў вадносінах да якога пытання, прыкл.* становішча Беларусаў у віленскім пытанні.

ПАЛАЖЭНЬНЕ, наадварот, мае ў сабе элемент пасыўнасці. У »цяжкое палажэнне« можна лучыць паміма свае волі, у той час як »становішча« можна толькі сваёй воляй заняць. Гэтак, прыкладам, становішча прэм'ера ў гаспадарстве — высокае, адказнае, але, займаючы такое становішча, ён можа апынуцца ў цяжкім *палажэнні* з прычыны опозыцыі.

БЕЛАРУСКАЕ СПАДКАЕМЦА, -ы (слова агульнага роду) адпавядае расейскаму наследник.

СУМЛЕЎ, СУМЛЯВАЦА і пад. Маём гэткія беларускія словы: сумлявацца, -аюся — рас. сомневаться; сумлеў, -ву, сумлевав, -ўку, рас. сомнение; БЯССУМЛЕВУ, БЯССУМЛЕЎКУ — бессомнения; сумлеўны, -ага — сомнительный; БЯССУМЛЕЎНЫ, -ага. Слова »сумніў« і пад. — украінізмы, што бачым хоцьбы з таго, што ў іх на месцу даўнейшага *ѣ* ёсць *і*.

ПАБЕЛАРУСКУ ёсць ХВАРАВІТЫ, а не *хвараблівы*

»ЯЗЫК« І »МОВА« — абодва словы беларускія. »Язык« ужываецца дзеля абазначэння асобнае лінгвістычнае цэласці. Прыкл.:

беларускі язык, беларускі літаратурны язык, гісторыя, граматыка беларускага языка. »МОВА« ўжываецца дзеля абазначэння мовы індывідуальнае (прыкл.: мова Купалава багацейшая за мову Багушэвічаву), мовы якойсь групы народу (мова сялян, мяшчан, рамеснікаў), якойсь мясцовасці (мова віленская, менская), мова якогась твору (можна разглядаць мову розных памяткаў беларускага языка). Можна казаць і «беларуская мова», калі маем наўвеце, што хтось гамоніць ці піша і падобн. пабеларуску, але тады ня маем наўвеце асобнае языковае цэласці беларускае мовы.

ЯК ВЕТЛЫЯ ЗВАРОТЫ, ня могуць ужывацца ў беларускай мове словы »пан, паня, панёнка«. Вышмэнаваныя аднак словы ўжываюцца ў значэнню клясамым дзеля абазначэння вялікіх собсьнікаў зямлі.

Таксама ёсць не беларускім, а дзеля таго не павінна ўжывацца званне па бацьку, прыкл.: *Паўла Пётравіч*)* і пад.

IV. А Б Э Ц Э Д А.

Зварочуемся да друкарняў, каб завялі КІРЫЛІЦКУЮ літару *ѣ* (ПИСОМАЯ), г (ДРУКАВАНАЯ).

Зварочуемся із заклікам да ўсіх пішучых і друкуючых пабеларуску, каб у беларускай лацініцы ўжывалі літары *у*, а ня *ш*.

*) Шырэй аб беларускіх ветлых зваротах кажацца ў варт. Я. Станкевіча «Асабовыя назовы па бацьку у Беларусаў («Калоссе», II, 1935 год, бач. 116—119).

© МІЖНАРОДНАЯ АСАЦЫЯЦЫЯ БЕЛАРУСІСТАЎ, 1992

© БЕЛАРУСКАЕ ТАВАРЫСТВА АРХІВІСТАЎ, 1992

БЕЛАРУСКАЕ КООПЭРАЦЫЙНА-ВЫДАВЕЦКАЕ
ТАВАРЫСТВА „АДРАДЖЭНЬНЕ”. МЕНСК, 1992

заказ 18

Cena K 5.—.

TISKEM PRAŽSKÉ AKCIOVÉ TISKÁRNÝ.